

**PROCESY INFORMACYJNE BISKUPÓW CHEŁMIŃSKICH
LEONA REDNERA (1886–1898)
I AUGUSTYNA ROSENTERETERA (1899–1926)**

Treść: Wstęp. — I. Proces Biskupa Leona Rednera. — II. Proces Biskupa Augustyna Rosentretera.

WSTĘP

Biskup Warmiński dr Andrzej Thiel (1885–1908) przeprowadził na polecenie nuncjatury apostolskiej w Monachium trzy procesy informacyjne: arcybiskupa gnieźnieńskiego i poznańskiego Juliusza Dindera (1886–1890)¹ oraz dwu kolejnych biskupów chełmińskich: Leona Rednera (1886–1898) oraz Augustyna Rosentretera (1899–1926). Akta tych procesów przechowywane są w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie².

Leon Redner urodził się 13 IX 1828 roku w Nowem nad Wisłą, jako syn nauczyciela Adalberta Rednera i Fryderyki Stock. Gimnazjum ukończył w Chełmnie i w 1848 roku zaczął studia teologii w Wrocławiu. W 1849 roku wstąpił do seminarium duchownego w Pelplinie. Otrzymał dzięki biskupowi Sedlagowi stypendium państwowe studiował później we Wrocławiu, uzyskując licencjat teologii na podstawie rozprawy: *O czyszczeniu*. Świecenia kapłańskie otrzymał w Pelplinie 17 IV 1853 roku. Przez rok był wikariuszem w parafii św. Mikołaja w Gdańsku, potem w latach 1854–1857 prefektem gimnazjum w Chojnicach. Powrócił stamtąd do Gdańska jako administrator a od 1860 roku proboszcz kaplicy królewskiej w Gdańsku, jednocześnie w latach 1857–1871 był w Gdańsku prefektem gimnazjalnym, a w latach 1864–1872 redagował czasopismo „Danziger Katholische Kirchenblatt”. Dzięki osobistej pracy naukowej otrzymał w 1861 roku doktorat teologii na uniwersytecie we Fryburgu Niemieckim. W 1882 roku został kanonikiem chełmińskiej kapituły katedralnej w Pelplinie, z nominacji króla pruskiego. Od 1873 roku był egzaminatorem prosynodalnym, nieco później otrzymał nominację na radcę duchownego. Brał wielokrotnie udział w Fułdajskiej konferencji biskupów, jako przedstawiciel biskupa chełmińskiego. Po śmierci

¹ J. Wojtkowski, Proces informacyjny Juliusza Dindera arcybiskupa gnieźnieńskiego i poznańskiego (1886–1890). Księga Pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Mariana Banaszaka, Poznań (w druku).

² AAWO, AB I P 18.

biskupa chełmińskiego Jana Marwicza (3 VIII 1857–30 III 1886) został 4 VI 1886 roku wybrany wikariuszem kapitułnym diecezji chełmińskiej. Papież Leon XIII zawiesił na ten raz prawo kapituły chełmińskiej do wyboru biskupa i 16 XI 1886 roku mianował biskupem chełmińskim kanonika Leona Rednera. Święceń biskupich udzielił arcybiskup gnieźnieński i poznański Juliusz Dinder 9 I 1887 roku w Pelplinie. W tym samym roku otworzył seminarium w Pelplinie, zamknięte w czasie walki kulturalnej (*Kulturkampf*). Młodych księży wysyłał na studia, aby mogli być prefektami szkół średnich. Erygował dwa konwikty dla uczniów gimnazjalnych: w Pelplinie i Chełmnie. Zarządził głoszenie w każdą niedzielę polskiego kazania w kościele św. Józefa w Gdańsku dla tamtejszej mniejszości polskiej. Odnowił pocysterską bazylikę w Pelplinie i przystosował do spełniania zadań katedralnych. Przygotował powstanie muzeum diecezjalnego w Pelplinie. Zmarł 1 IV 1898 roku w Pelplinie³.

Augustyn Rosentreter urodził się w Obrowie powiat Chojnice 13 I 1844 roku jako syn gospodarza Józefa Rosentretera i jego małżonki Anny Musolf. Po ukończeniu gimnazjum w Chojnicach egzaminem dojrzałości w 1861 roku wstąpił do seminarium duchownego w Pelplinie, lecz po roku przerwał je na skutek choroby oczu. Potem studiował w Bonn i Monasterze Westfalskim, gdzie otrzymał licencjat teologii na podstawie rozprawy: *O trzech pierwszych wierszach jedenastego rozdziału Listu Świętego Pawła do Hebrajczyków*. Powrócił do Pelplina na rok pastoralny i 12 III 1870 roku został tam wyświęcony na kapłana. Krótco był wikariuszem w Nowem nad Wisłą oraz u św. Brygidy w Gdańsku. W 1871 roku biskup J. Marwicz powołał go na profesora egzegezy do seminarium w Pelplinie. Podczas walki kulturalnej wykorzystał zamknięcie seminarium (1876) na studia w Rzymie i w Ziemi Świętej. Po powrocie został dyrektorem seminarium nauczycielskiego w Kościerzynie, a gdy seminarium duchowne w Pelplinie zostało ponownie w 1887 roku otwarte, otrzymał nominację na regensa, profesora egzegezy i kanonika chełmińskiej kapituły katedralnej w Pelplinie. Oprócz tego spełniał obowiązki egzaminatora prosynodalnego w kurii biskupiej i obrońcy węzła małżeńskiego w sądzie biskupim. W 1896 roku otrzymał doktorat *honoris causa* akademii w Monasterze Westfalskim. Od tego roku wykładał w seminarium pelplińskim także teologię moralną. Współpracował przy wydaniu *Kirchenlexicon* Wetzera i Weltego. Po śmierci biskupa chełmińskiego Leona Rednera († 1 IV 1898) został z polecenia Stolicy Apostolskiej wpisany na listę kandydatów i 22 XII 1898 roku wybrany przez kapitułę chełmińską. Papież Leon XIII zatwierdził wybór 27 II 1899 roku, święceń biskupich udzielił 9 VII 1899 roku w Pelplinie biskup warmiński dr Andrzej Thiel. Na mocy konkordatu z Polską w dniu 14 XII 1925 roku otrzymał w osobie biskupa Stanisława Okoniewskiego koadjutora z prawem następstwa. Zmarł trzy tygodnie później 4 I 1926 roku w Pelplinie. W pogrzebie wziął udział cały episkopat Polski i żaden z biskupów niemieckich⁴.

³ E. Pi s z c z, Redner, Leo (1828–1898) 1886–1898 Bischof von Kulm, w: E. G a t z (hrsg.), Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder 1785/1803 bis 1945, Berlin 1983, s. 601–602.

⁴ E. Pi s z c z, Rosentreter, Augustinus (1844–1926) 1890–1926 Bischof von Kulm, w: E. G a t z, jw., s. 630–632.

I. PROCES BISKUPA LEONA REDNERA

Proces informacyjny biskupa chełmińskiego Leona Rednera rozpoczyna pismo nuncjatury apostolskiej w Monachium, podpisane dnia 23 VIII 1883, a w rzeczywistości 1886 roku, przez nuncjusza apostolskiego, tytularnego arcybiskupa Nazjanzu, Angelo di Pietro, a skierowane do Biskupa Warmińskiego dr. Andrzeja Thiela. Nuncjusz powiadał, iż papież Leon XIII zlecił mu przesłuchanie dwu świadków o ks. dr. Leonie Rednerze, kanoniku katedralnym chełmińskim, który ma być mianowany na stolicę biskupią chełmińską. Następnie powołując się na otrzymane prawo przeniesienia pełnomocnictwa na innego prałata, prosił biskupa Thiela, aby w jego imieniu dwu odpowiednich i wiarygodnych mężów urzędowo i z zachowaniem tajemnicy wezwał i przesłuchał. Do pisma dołączył cztery egzemplarze kwestionariusza, po dwa dla każdego świadka, gdyż jeden z nich miał być wysłany do Rzymu, a drugi złożony w archiwum nuncjatury. Pismo zawierało słowa przysięgi świadka przed przesłuchaniem, słowa potwierdzenia zeznań przez Biskupa Warmińskiego, upoważnienie do przyjęcia wyznania wiary od biskupa elekta wobec dwu świadków według załączonego wzoru, słowa poświadczające przyjęcie wyznania wiary, wreszcie prośbę o sprawne przesłanie dokumentów do nuncjatury.

Pismo wpłynęło do Fromborka 25 VIII 1886 roku, nazajutrz, czyli 26 VIII 1886 roku biskup Thiel zrobił na nim notatkę służbową: *Osobiste pismo do Rednera o wyznaczenie dwu 'odpowiednich mężów' oraz przystanie świadectw Chrztu, Bierzmowania, Świeceń i promocji doktorskiej.*

Tego samego jednak dnia, 26 VIII 1886 roku, kanonik Redner pisał z Pelplina list do biskupa Thiela, który nadszedł do Fromborka 27 VIII 1886 roku. Powiadał w nim, że zgodnie z pismem nuncjatury monachijskiej gotów jest przybyć do Fromborka i złożyć wyznanie wiary w najbliższy wtorek, czyli 31 VIII 1886 roku, ale przyjmie każdy inny wyznaczony dzień.

Zaraz 27 VIII 1886 roku, po otrzymaniu osobistego pisma biskupa Thiela, wysłał drugi list, w którym wskazał na rozbieżność między biskupem a nuncjuszem, dotyczącą świadectw Chrztu, Bierzmowania, Świeceń i promocji doktorskiej. Nuncjusz mianowicie żądał przesłania ich w dwu egzemplarzach do nuncjatury, a biskup prosił o przywiezienie ich do Fromborka. Ostatecznie jednak zgodził się posłuchać biskupa Thiela i zabrać je z sobą, jadąc na wyznanie wiary z dwoma świadkami, kanonikami chełmińskimi: Janem Trepnauem i Edwardem Klawitterem. Nie będzie mógł jednak dostarczyć świadectwa Bierzmowania, które przyjął w Chełmnie jako uczeń trzeciej klasy gimnazjum, gdyż nie dostał żadnego poświadczenia, a brak jakiegokolwiek zapisu w księgach metrykalnych lub aktach. Ponieważ w drugim tygodniu września miał w Gdańsku witać *Görres-Gesellschaft*, prosił o przyjęcie wyznania wiary w najbliższym tygodniu, jeśli możliwe 31 VIII 1886 roku.

Pismo wpłynęło do Fromborka 28 VIII 1886 roku i nosi na sobie zapis biskupa Thiela: *Osobiście do Rednera w sprawie zjawienia się tu na wyznanie wiary 30 sierpnia, albo 4 września, w przeciwnym razie po 10 września. Tak samo do księży Trepnaua i Klawittera, z dołączeniem jednego kwestionariusza dla ułożenia odpowiedzi.*

Korespondencja doręczona była widocznie przez posłańca, gdyż tego samego dnia 28 VIII 1886 roku Redner potwierdził swe przybycie do Fromborka 30 VIII 1886 roku przed południem.

Datę 30 VIII 1886 roku nosi pismo przewodnie biskupa Andrzeja Thiela do nuncjusza apostolskiego Angelo di Pietro w Monachium, przekazujące listem poleconym przyjęte tegoż dnia wobec dwu świadków wyznanie wiary biskupa elekta Leona Rednera, wraz z zeznaniami pod przysięgą złożonymi przez tychże wiarogodnych świadków: Jana Trepnaua oraz Edwarda Klawittera. Pierwszy był uczniem kandydata na biskupa w gimnazjum chojnickim od 1854 roku. Drugi natomiast był przyjacielem kandydata od 1851 roku na studiach teologii katolickiej we Wrocławiu, potem w seminarium duchownym w Pelplinie, wreszcie jako proboszcza kaplicy królewskiej w Gdańsku i jako kanonika chełmińskiego przy katedrze w Pelplinie.

Oto brzmienie odpowiedzi świadków na te same pytania Stolicy Apostolskiej:

Kanonik Jan Trepnau⁵	Kanonik Edward Klawitter⁶
--	---

1. An testis cognoscat promovendum, quomodo, a quo tempore citra, an sit ipsius consanguineus, cognatus, affinis, nimium familiaris, aemulus, vel odiosus.

<i>Admodum Reverendum Dominum Leonem Redner, Canonicum Cathedralium</i>	<i>Primis vicibus admodum Reverendum Promovendum Canonicum Dominum</i>
---	--

⁵ H. Mross, Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821–1920, Pelplin 1995, s. 335: Jan Trepnau urodził się 18 VI 1835 r. w Bobowie powiat Starogard, jako syn szewca Piotra Trepnau i Heleny Kuchtowskiej. Uczył się na koszt wuja, Ks. Jana Krzykowskiego (1788–1864), kapelana w Chełmnie. Szkołę elementarną ukończył w Starogardzie, gimnazjum (1844–1854) w Chojnicach, potem studiował w seminarium duchownym w Pelplinie i 27 VI 1858 roku otrzymał święcenia kapłańskie. Był wikariuszem w Gdańsku (św. Brygida), Tezewie, Gdańsku (św. Mikołaj), administratorem w Nowem (1863–1864), proboszczem w Nidzicy, prodziekanem pomezjańskim, inspektorem szkół ludowych, proboszczem w Nowej Cerkwi koło Pelplina (11 V 1869), dziekanem gniewskim (1872–1883). Kanonik kapituły katedralnej w Pelplinie objął 2 X 1883 r., dziekanem I IV 1895, mianowany biskupem tytularnym Flavianopolis, pomocniczym chełmińskim 3 X 1905, został wyświęcony na biskupa w katedrze pelplińskiej 10 XII 1905 przez biskupa Augustyna Rosentretera z biskupami E. Likowskim z Poznania i E. Hermannem z Fromborka. Zmarł 16 VI 1906 w Pelplinie, pochowany został w Nowej Cerkwi.

⁶ H. Mross, *juw.*, s. 134–135: Edward Klawitter urodził się 13 X 1826 r. w Tucznie powiat Wałecz, jako syn Jana Klawittera i Marii Fredrich. Wychowywał się na plebanii u wuja, Antoniego Fredricha, w Krajence. Naukę pobierał w progimnazjum w Wałczu i gimnazjum w Chojnicach, gdzie zdobył maturę w 1851 roku. Teologię studiował na uniwersytecie we Wrocławiu 1851/1852 i w seminarium duchownym w Pelplinie, gdzie otrzymał święcenia kapłańskie 1 V 1856 roku. Był wikariuszem w Gniewie, administratorem (1857) i proboszczem (1858) w Białutach, skąd obsługiwał katolicką kaplicę zamkową w Działdowie. Był proboszczem w Śliwicach (1861) i Zakrzewie (1866). Urządził misję parafialną (1869), która wpłynęła na życie religijne i trzeźwość wiernych, odnowił kościół parafialny, a także filialny w Wiśniewce. Jako powiatowy inspektor szkół ludowych brał udział w konferencji w Królewcu (1873), która ograniczyła naukę języka polskiego. Kanonik gremialną chełmińskiej kapituły katedralnej objął 29 I 1884, prepozyturę 25 IV 1887. Pracował jako radca wikariatu generalnego i uczył w seminarium duchownym prowadzenia kancelarii. Przewodniczył w diecezji Towarzystwom Św. Bonifacego i Św. Wojciecha. Prowadził prace odnawiające w katedrze pelplińskiej. Zmarł 28 XI 1897 r. w Pelplinie.

<p><i>nec non Vicarium Capitularem Culmensem ad Episcopum Dioecesis Culmensis promovendum inde ab anno 1854, quo in gymnasio concensensi ejus discipulus eram, optime nosco. Promovendus mihi neque consanguinitate, neque cognatione, neque affinitate conjunctus est, cum eo nimium familiariter non vivo neque ei sum aemulus vel odiosus.</i></p>	<p><i>Leonem Redner cognovi anno 1851 in Universitate Vratislaviensi, ubi uno eodemque tempore mecum incubuit studiis Sacrae Theologiae catholicae; melius vero de ejus persona et vitae statu instructus sum eo tempore, quo mecum in Seminario Episcopali Clericorum Pelplini a mense Octobris anni 1852 usque ad mensem Aprilis anni 1853 commoratus est; deinde cognovi eum uti parochum Ecclesiae ad Capellam Regiam Gedanensis, denique uti Canonicum numerarium apud Ecclesiam Cathedralen Pelplinensem usque ad hanc diem. Non sum ejus consanguineus neque cognatus, affinis, aemulus vel odiosus; amicitia quidem cum eo sum conjunctus, sed haec circumstantia me eo adducere non potest, ut fortasse nimio affectu erga eum in depositione mea a veritate declinem.</i></p>
---	---

2. An sciat in qua civitate, vel loco, et Dioecesi promovendus sit natus, et quae sit causa scientiae.

<p><i>Scio eum natum esse in urbe Neuenburg, sita in Dioecesi Culmensi, in Borussia Occidentali, ubi ejus parentes noveram, cum administrator parochiae Neoburgensis essem.</i></p>	<p><i>Scio eum natum esse Neoburgi Dioecesis Culmensis, quod compertum habeo ex narratione Reverendissimi Promovendi, specialiter vero ex authentico testimonio baptismali oculariter a me perspecto et perlecto.</i></p>
---	---

3. An sciat ipsum natum esse ex legitimo matrimonio, atque honestis et Catholicis parentibus, et quae sit causa scientiae.

<p><i>Natus est ex legitimo matrimonio patre rectore scholae Neoburgensis, catholico, viro piissimo, probissimo et religiosissimo, cui similem vix inveni et matre, licet religioni lutheranae addicta, sed marito suo non indigna, moribus integerrimis, quae ante mortem in sinum Sanctae Matris Ecclesiae redire cupivit, sed subitanea morte impedita est, quominus propositum suum perageret.</i></p>	<p><i>Scio eum esse natum ex legitimo matrimonio atque honestis parentibus et quidem patre catholico et matre acatholica, hoc nosco ex auditu et ex testimonio baptismali a me inspecto et perlecto.</i></p>
--	--

4. An sciat cujus aetatis sit, praesertim an expleverit annum 30 et quae sit causa scientiae.

<i>Natus est die 13 Septembris 1828, prout ex testimonio baptismi apparet.</i>	<i>Scio eum esse natum, annos 58.</i>
--	---------------------------------------

5. An sciat eum esse in sacris Ordinibus constitutum, quibus, a quo tempore citra, praesertim an ante sex menses, et quae sit causa scientiae.

<i>Die 17. Aprilis 1853 sacrum presbyteratus ordinem suscepit. Testantur hoc litterae formatae.</i>	<i>Scio eum esse in sacris Ordinibus anno 1853 constitutum, nam interfui ejus Ordinationi ad sacrum Presbyteratum.</i>
---	--

6. An sciat eum esse in Ecclesiasticis functionibus et in exercitio Ordinum susceptorum diu versatum, in susceptione Sacramentorum frequentem et devotum, et quae sit causa scientiae.

<i>Scio, eum ab hoc tempore in ecclesiasticis functionibus et in exercitio ordinum susceptorum nullo intervallo interjecto usque ad hunc diem versatum esse, in susceptione sacramentorum frequentem et devotum fuisse. Anno praeterito exercitiis spiritualibus interfuit. Sodalitati Ignatianae in Dioecesi Culmensi anno 1859 erectae sodalis adscriptus est. Haec omnia novi ex propria experientia, cum bis Gedani vicarius fuisset, ubi promovendus erat parochus et novissimis tribus annis Pelplini mihi facultas eum observandi data esset.</i>	<i>Saepe eum muneribus sacerdotalibus cujuscumque generis functum esse ipse meis oculis vidi; ab anno 1884 usque ad hunc diem video eum quotidie celebrare Sanctissimam Missam maxima cum devotione; scio eum in susceptione Sacramentorum frequentem fuisse et esse, in orando est assiduus et devotus et vidi quoque eum interfuisse Spiritualibus exercitiis.</i>
--	--

7. An sciat eum semper Catholice vixisse et in fidei puritate permansisse, et quae sit causa scientiae.

<i>Ex causis supra dictis scio, eum semper catholice vixisse et in fidei firmitate permansisse.</i>	<i>Affirmative omnimodo ex propria experientia.</i>
---	---

8. An sciat eum praeditum esse innocentia vitae, bonisque moribus, et an sit bonae conversationis, et famae, et quae sit causa scientiae.

<i>Scio eum praeditum esse innocentia vitae bonisque moribus, bonae conver-</i>	<i>Optima gaudet fama, vitam agit puram, incotaminatam et vere sacerdotalem ita</i>
---	---

sationis et famae. Causae scientiae: existimatio communis et iudicium proprium ex toto tempore ex quo promovendum noveram, mihi paratum.

ut exemplum sit omnibus sacerdotibus atque populis fidelibus.

9. An sciat eum esse virum gravem, prudentem, et usu rerum praestantem, et quae sit causa scientiae.

Ex iisdem causis scio, eum esse virum gravem, prudentem et usu rerum praestantem.

Admodum Reverendum Promovendum habeo virum gravem, prudentem et usu rerum praestantem et scio, eum in diversis suis officiis gerendis Superioribus ecclesiasticis valde satisfacisse.

10. An sciat eum aliquo gradu in Jure Canonico, vel in sacra Theologia insignitum esse, quibus in locis, quanto tempore, et quo fructu ipsi Theologiae, vel Juri Canonico operam dederit, et an vere ea doctrina polleat, quae in Episcopo requiritur, ad hoc, ut possit alios docere. et quae sit causa scientiae.

Die 6. Augusti 1852 in universitate vratislaviensi examinibus magna cum laude superatis et thesibus ex universa theologia palam defensis Licentiati in Sanctissima Theologia nomen, jura et privilegia accepit, die 10. Januarii 1862 a friburgensi universitate ob valde laudabilem eruditionem comprobata libris prelo expressis Doctoris Theologiae gradus, jura, privilegia et immunitates rite ei collata sunt.

A die 24 Martii 1854 erat catecheta in gymnasio conecensi. Mense Octobri 1857 munus catechetae in gymnasio gedanensi suscepit. A die 1. Aprilis 1858 doctrinam christianam in scholis superioris ordinis ad Sanctum Petrum et Joannem Gedani explanavit.

Die 10. Decembris 1872 examinador prosynodalis nominatus est.

Ephemerides catholicas, quae Gedani produent, nisi fallor, per decem annos emittendas curavit.

Scrpsit complures tractatus et libellos majoris minorisve amplitudinis qui sequuntur:

Est insignitus in sacra Theologia laurea Licentiatus a facultate catholica Universitatis Vratislaviensis anno 1852 et gradu Doctoratus a facultate catholica Universitatis Friburgensis anno 1862, quod nosco ex authenticis documentis a me inspectis et perlectis.

*Anno 1854 de vero et falso communismo.
Anno 1856 de civitate Dei Sancti Augustini.*

Anno 1856 de purgatorio.

Anno 1858 de illo Sancti Apostoli Pauli ad Romanos 3,29 quoniam quidem unus est Deus, qui justificat et cetera.

Anno 1859 manuale pro confraternitae ad Providentiam Divinam in ecclesia parochiali Gedanensi existente.

Anno 1860 Pugna revolutionis contra summum imperium Romani Pontificis.

Anno 1875 Historia ecclesiastica Gedani celeriter perstricta.

Diplomata de collatione tituli Licentiatum et Doctoris Theologiae vidi, opera praefata vidi et legi.

Exinde non dubito, quin doctrina Episcopo necessaria polleat. Non mirum, quin a capitulo culmensi die 4. Junii anni currentis vicarius capitularis et administrator generalis dioecesis culmensis electus sit.

11. An sciat eum aliquo munere aliquando functum esse, vel circa curam animarum, aut regimen alterius Ecclesiae se exercuisse, et quomodo in eis se gesserit, tam quoad doctrinam, quam quoad prudentiam, integritatem, et mores, et quae sit causa scientiae.

Praeter ea, quae sub numero decimo prolata sunt, scio promovendum anno 1853 ad ecclesiam parochialem Gedanensem vocatum, die 14. Septembris 1857 administratorem parochiae ad capellam regiam Gedanensem, die 27. Martii 1860 parochum ad eandem ecclesiam canonice institutum, die 7. Augusti 1882 canonicum numerarium Ecclesiae Cathedralis Culmensis rite installatum, die 5. Septembris ejusdem anni officii vicariatus atque consistorii generalis episcopalis Culmensis inter consiliarios adnumeratum esse.

Eodem anno directorium sodalitatis Sancti Bonifacii et Adalberti in dioece-

Scio eum ab anno 1853 usque ad annum 1854 functum esse munere Vicarii apud Ecclesiam parochialem Sancti Nicolai Gedanensem; ab anno 1854 usque ad annum 1857 munere Catechetae in Gymnasio Conicensi, ab anno 1857 fuisse Administratorem Ecclesiae parochialis ad Capellam Regiam Gedanensis, et anno 1860 uti parochum apud eandem Ecclesiam canonice esse institutum; anno 1872 Examinatorem prosynodalem ab Episcopo Culmensi pia memoriae Joanne de Marwitz esse nominatum et confirmatum; anno 1882 Canonicum numerarium Ecclesiae Cathedralis Culmensis rite installatum et

si Culmensi promovendo commissum est.

Quae omnia authenticis decretis comprobantur. Ubique summa cum prudentia se gessit. Omittere non possum, quin ejus eximiam eloquentiam in concionando longe lateque praedicem. Optime meriti est de congregatione sororum caritatis Sancti Caroli Borromaei nec non de congregatione, quae sub nomine Pii viget Gedani.

Per totum tempus, quo ecclesiam Gedanensem regebat, erat confessarius extraordinarius praedictae congregationis sororum caritatis.

Operibus ejus Gedani orphanotrophium erectum, quod prohi dolor a tempore quo in Borussia pugna contra ecclesiam catholicam exarsit, extinctum est.

die 4. mensis Junii anno 1886 a Reverendo Capitulo Culmensi Vicarium Capitularem et Administratorem Generalem Dioecesis Culmensis esse electum. Haec omnia scio tum ex mea propria experientia tum ex documentis a me perlectis. Scio et audivi, eum omnibus officiis maxima cum diligentia et dexteritate satisfecisse.

12. An sciat eum aliquando publicum aliquod scandalum dedisse circa fidem, mores, sive doctrinam, vel aliquo corporis, aut animi vitio, aliove Canonico impedimento teneri, quominus possit ad Ecclesiam Cathedralis promoveri, et quae sit causa scientiae.

Promovendum aliquando publicum aliquod scandalum dedisse circa fidem, mores, sive doctrinam vel aliquo corporis aut animi vitio aliove Canonico impedimento teneri, quominus possit ad Episcopatum promoveri non modo nescio, sed prorsus nego.

Quoad omnia negative ex mea ipsius experientia et auditu.

13. An eum idoneum existimet ad bene regendam Ecclesiam Cathedralis, et praesertim eam, ad quam ipse est promovendus; an dignum, qui ad illam promoveatur, et an ipsius promotionem eidem Ecclesiae utilem, et proficuum futuram esse censeat, et quare ita existimet.

Existimo ipsum idoneum ad bene regendam Dioecesim Culmensis, dignum, qui ad illam promoveatur et ipsius promotionem eidem Dioecesi utilem et proficuum esse censeo. Nonnullas difficultates quidem primo tempore lingua po-

Non solum idoneum et dignum Admodum Reverendum Promovendum ad regendam Ecclesiam Culmensis verum etiam utilem ac proficuum ejus promotionem habeo tum ex causis jam supra allatis, tum quia ex Dioecesi oriundus

lonica, cujus promovendus non satis gnarus est, eidem parabit, quas vero vir peringeniosus et diligentissimus jam jamque superabit.

ejus statum et conditionem optime noscit et gaudet fiducia apud Clerum et populum fidelem.

Każde zeznanie własnoręcznie podpisał świadek, a poświadczył biskup Andrzej Thiel i sekretarz, ks. Franciszek Liedtke⁷.

II. PROCES BISKUPA AUGUSTYNA ROSENTRETERA

W dniu 3 II 1899 roku wpłynęło do Fromborka, na ręce Biskupa Warmińskiego dr. Andrzeja Thiela, datowane w przeddzień, 2 II 1899 roku, pismo księdza Augustyna Rosentretera z Pelpina. Kardynał sekretarz stanu Rampolla⁸ powiadomił go, iż papież Leon XIII w trybie nadzwyczajnym zezwolił na przeprowadzenie procesu informacyjnego przez Biskupa Warmińskiego dr. Andrzeja Thiela, w miejsce nuncjusza apostolskiego z Monachium, który został zaopatrzony w potrzebne instrukcje. Pismo rzymskie zawierało błąd: zamiast na *Episcopus Warmiae* opiewało na *Episcopus Warsaviae*, chociaż Augustyn Rosentreter w swym liście wyraźnie napisał do Rzymu *Episcopus Warmiensis*. Miał nadzieję, że nuncjusz nie popełni tego samego błędu. Spodziewał się, że pełnomocnictwo papieskie zostało już przez nuncjusza dostane biskupowi Thielowi. Prosił o wyznaczenie dnia, w którym stawi się osobiście wraz z dwoma świadkami, księżmi Klemensem Lüdtkem i Józefem Landsbergiem. Proponował ze swej strony dni 8 i 9, albo 13 i 14 lutego 1899 roku. Chcą przybyć poprzedniego dnia do Braniewa o godzinie 6.23 wieczorem, tak by około 7.30 być już we Fromborku.

Tego samego dnia 3 II 1899 roku wpłynęło na ręce biskupa A. Thiela we Fromborku pismo nuncjusza apostolskiego w Bawarii Benedykta Lorenzelliego, arcybiskupa Sardes. Powiadał w nim, że papież Leon XIII przychylił się do prośby księdza kanonika dr. Augustyna Rosentretera i zezwolił *na drodze wyjątku i w sposób nadzwyczajny*, aby jego proces informacyjny został ważnie i godziwie przeprowadzony przez Biskupa Warmińskiego. Dołączył dwa egzemplarze pytań dla dwu świadków o osobie elekta i dwu świadków o stanie diecezji chełmińskiej. Arkusze ze spisаныmi odpowiedziami należy włożyć do kwestionariuszy: jeden dla kongregacji konsystorialnej, drugi dla nuncjatury. Zeznania wraz z przysięgą o ich prawdziwości podpisują świadkowie, biskup warmiński i wyznaczony przezeń notariusz. Dołączone również dwie formuły wyznania wiary powinien podpisać składający biskup elekt i przyjmujący biskup warmiński. Elekt zobowiązany jest przekazać: dokument wyboru, świadectwo Chrztu, świadectwo Bierzmowania,

⁷ S. Hoppe, *Presbyteriologia Warmiensis*. Rękopis: AAWO AB – H 295, s. 316: Franciszek Liedtke, urodził się 2 VII 1855 roku w Hucie koło Elbląga, maturę zdobył w Braniewie w 1874 roku, studiował w Eichstätt 1877–1878, święcenia kapłańskie otrzymał 26 VII 1878. W latach 1879–1881 był stypendystą fundacji Preucka, doktorat prawa kanonicznego zdobył 7 VIII 1881 roku. Od I VII 1885 r. był pierwszym sekretarzem biskupim, zmarł nagle 3 III 1906 roku.

⁸ Marian Rampolla del Tindaro (*17 VIII 1843 Polizzi, † 16 XII 1913 Rzym).

świadcstwo święceń kapłańskich, oraz inne dokumenty dotyczące życia, doktoratu i tak dalej. Sporządzone w ten sposób dwa procesy kanoniczne wysłać do nuncjatury: jeden dla niej samej, drugi dla kongregacji konsystorialnej. Akta należało zszyć niemi, a końce ich połączyć woskiem hiszpańskim z odciskiem biskupiej pieczęci. Jako wzór dołączony został proces kanoniczny z 1878 roku, do wykorzystania i do zwrotu.

4 II 1899 roku biskup Thiel odpisał wikariuszowi kapitulnemu dr. Rosentreterowi, biskupowi elektowi chełmińskiemu, że otrzymał już polecenie nuncjatury i wybiera ostatni z przedłożonych terminów, mianowicie dzień 14 II 1899 roku, na przybycie do Fromborka biskupa elekta wraz ze świadkami, których powinno być czterech: dwu o osobie elekta i dwu o stanie diecezji chełmińskiej. Wybór świadków pozostawił elektowi, zaznaczając, że nie wszyscy czterej świadkowie muszą należeć do kapituły chełmińskiej. Dołączył kwestionariusz dla każdego świadka prosząc o nadesłanie pisemnych odpowiedzi w języku łacińskim, aby można było już wcześniej przygotować protokoły w dwu egzemplarzach. Elekta prosił o przywiezienie dwu egzemplarzy dokumentów, które miały być zeszyte razem z protokołami: 1) dokument wyboru, 2) świadectwo Chrztu, 3) świadectwo Bierzmowania, 4) świadectwo święceń kapłańskich, 5) inne dokumenty życia, doktoratu i tak dalej. Wystarczą tu kopie autentyczne. Dobrze będzie dołączyć do akt procesu życiorys w dwu egzemplarzach.

Biskup elekt A. Rosentreter odpowiedział listem z 6 II 1899 roku, zwracając uwagę na rozbieżności. Mianowicie biskup Thiel żądał czterech świadków, a nuncjusz apostolski zapraszając go do Monachium na proces informacyjny żądał tylko dwóch, a nawet tylko jednego z diecezji chełmińskiej, gdyż drugim mógł być dobrze znający elekta ksiądz dyrektor prof. dr Andrzej Schmied z Monachium. Do procesu informacyjnego ś.p. biskupa dr. Rednera żądano tylko dwu świadków (kanonika Klawittera i kanonika Trepnau). Również wzór formularza zdaje się świadczyć, że wystarczy dwu świadków, którzy zeznają zarówno o osobie elekta jak i o stanie diecezji. Na koniec prosi biskupa Thiela o rozstrzygnięcie, zapewniając, że wszystko spełni chętnie i z radością; ewentualnie zabierze ze sobą jeszcze dziekanów: Sawickiego z Tezewa i Scharmera z Gdańska.

9 II 1899 roku biskup elekt chełmiński. A. Rosentreter napisał ostatecznie do Biskupa Warmińskiego, że zamówił obu dziekanów: Sawickiego i Scharmera, tak iż razem z czterema świadkami przybędzie do Braniewa w poniedziałek 13 II 1899 r. o godzinie 6.23 wieczorem, a formularze z odpowiedziami świadków każe dosłać najpóźniej do niedzieli. W końcu podziękował za wielkopostny list pasterski.

10 II 1899 roku kanonik Klemens Lüttke przesłał biskupowi Thielowi odpowiedzi na pytania o stan diecezji chełmińskiej. Pismo nadeszło do Fromborka 11 II 1899 roku.

11 II 1899 roku dziekan Robert Sawicki z Tezewa przesłał odpowiedzi na pytania dotyczące osoby biskupa elekta A. Rosentretera. Pismo wpłynęło do Fromborka tego samego dnia.

14 lutego 1899 roku, we wtorek, dopełnione zostały formalności procesowe przez zaprzysiężenie sekretarza, ks. dr. Franciszka Liedtkego, oraz wszystkich czterech świadków, a następnie złożenie pod przysięgą wyznania wiary przez biskupa elekta i podpisanie zeznań.

O osobie elekta zeznawali pod przysięgą proboszcz i dziekan tezewski, ksiądz Robert Sawicki oraz kanonik chełmiński Józef Landsberg:

Dziekan Robert Sawicki⁹	Kanonik Józef Landsberg¹⁰
---	---

1. An testis cognoscat promovendum, quomodo, a quo tempore citra, an sit ipsius consanguineus, cognatus, affinis, nimum familiaris, aemulus, vel odiosus.

<i>Reverendissimum Dominum promovendum in Seminario Episcopali cognovi inde ab anno 1861 neque sum consanguineus, cognatus, affinis, amicus quidem sed non nimum familiaris.</i>	<i>Promovendum electum Episcopum cognosco jam ex annis ejus gymnasialibus Conitii 1855–1861 uti condiscipulum, tum ex Seminario clericali nec non incumbentem in Academia Monasteriensi studiis theologicis annis 1863 et 1864. Non sum consanguineus ejus neque cognatus nec affinis nec nimum familiaris, minime vero aemulus vel odiosus.</i>
--	--

2. An sciat in qua civitate, vel loco, et Dioecesi promovendus sit natus, et quae sit causa scientiae.

⁹ H. Mross, jw., s. 289–290: Sawicki Robert Fabian (1841–1925), urodził się 7 III 1841 r. w Toruniu jako syn Wincentego Sawickiego, mistrza krawieckiego i jego małżonki Rozalii Pepping. Maturę zdobył w gimnazjum toruńskim w 1861 roku, a po studiach seminaryjnych w Pelplinie został 1 IV 1865 roku wyświęcony na kapłana. Pracował jako wikariusz w Świeciu i Gdańsku (św. Mikołaj), był w 1866 roku duszpasterzem jeńców austriackich w Tezewie, potem kapelanem wojskowym w Gdańsku i brał udział w wojnie francusko-pruskiej 1870–1871, za co otrzymał Żelazny Krzyż I klasy. Od 13 VII 1871 roku był proboszczem w Tezewie. W 1894 roku zbudował szpital św. Wincentego i Paulo dla polskich szarytek. W latach 1868–1905 był prezesem Katolickich Towarzystw Rzemieślniczych, inspektorem szkół ludowych, a 1889–1919 dziekanem tezewskim. W 1915 roku na prośbę biskupa A. Rosentretera otrzymał godność szambelana papieskiego, a w 1925 roku infułata, czyli protonotariusza apostolskiego. Odznaczony był orderem Czerwonego Orła IV i III klasy. Mimo polskiego nazwiska uważał się za Niemca. Zmarł w Tezewie 17 V 1925.

¹⁰ H. Mross, jw., s. 165: Landsberg Józef urodził się 24 III 1840 w Maleninie powiat Tezew w rodzinie rolniczej Ludwika Landsberga i Doroty Link. Uczył się 1853–1855 w *Collegium Marianum* w Pelplinie i w gimnazjum chojnickim, gdzie zdał egzamin dojrzałości w 1861 roku. Studiował w seminarium duchownym w Pelplinie 1861–1863 i 1865–1866, a w latach 1863–1865 w Monasterze Westfalskim. Zamierzał tam wstąpić do jezuitów, lecz położenie rodziny na to nie pozwoliło. Świecenia kapłańskie przyjął 15 IV 1866 roku. Pracował najpierw jako wikariusz kaplicy królewskiej w Gdańsku, potem w Oliwie. Administrował parafiami w Kamieniu 1868–1870 i w Grudziądzu 1870–1871. W latach 1871–1896 był prefektem gimnazjum w Chełmnie, gdzie w roku 1887 otrzymał tytuł profesora, a w 1893 rady 4 klasy. Uczył także języka hebrajskiego. Biskup Leon Redner mianował go 12 VI 1896 roku dyrektorem *Collegium Marianum* w Pelplinie. W dniu 1 VII 1896 roku odbyła się jego instalacja jako kanonika chełmińskiej kapituły katedralnej. W 1901 roku zrezygnował z funkcji dyrektora *Collegium Marianum* i przeszedł na stanowisko rady konsystorza oraz kaznodziei katedralnego. W 1905 roku był delegatem kapituły na uroczystościach 1150 rocznicy męczeństwa św. Bonifacego w Fuldzie. Zmarł w Pelplinie 21 XI 1905 roku.

<p><i>Natus est in pago Abrau Dioecesis Culmensis, id quod audivi a personis fide dignis.</i></p>	<p><i>Natus est in pago Abrau Dioecesis Culmensis ubi ipse saepenumero sum versatus et interfui primo ejus sacrificio Missae haud ita multo post diem XII Martii anni 1870 in Ecclesia filiali Schlagentini.</i></p>
---	--

3. An sciat ipsum natum esse ex legitimo matrimonio, atque honestis et Catholicis parentibus, et quae sit causa scientiae.

<p><i>Ex legitimo matrimonio natus est; a parentibus honestis et Catholicis, qui pietatem suam et religiositatem ostenderunt eo quod tres filios presbyteros Ecclesiae Catholicae donarunt, qui de persona mihi sunt noti.</i></p>	<p><i>Scio eum esse legitimo matrimonio, honestis et catholicis parentibus testante matricula.</i></p>
--	--

4. An sciat cujus aetatis sit, praesertim an expleverit annum 30 et quae sit causa scientiae.

<p><i>Ipsum esse annorum 55 (quingenta quinque) notum mihi est e consignatione Cleri Dioecesis Culmensis ab Ordinario ejusdem quovis anno edita.</i></p>	<p><i>Scio quoque eum annos quingenta quinque natum esse uti in elencho cleri Dioecesis Culmensis approbato expressum est.</i></p>
--	--

5. An sciat eum esse in sacris Ordinibus constitutum, quibus, a quo tempore citra, praesertim an ante sex menses, et quae sit causa scientiae.

<p><i>In sacris ordinibus constitutus jam die 12. Martii 1870, quo ordinatus est presbyter secundum consignationem Cleri Dioecesis Culmensis.</i></p>	<p><i>Scio eum in sacris Ordinibus constitutum esse inde ab anno 1870, quippe quum ejus primitiis interfuerim.</i></p>
---	--

6. An sciat eum esse in Ecclesiasticis functionibus et in exercitio Ordinum susceptorum diu versatum, in susceptione Sacramentorum frequentem et devotum, et quae sit causa scientiae.

<p><i>Munere vicarii functus est ad Ecclesiam in Neuenburg, inde ad Sanctam Brigittam in urbe Danzig, tum professor Seminarii Clericorum vocatus, in quo officio versatus est usque ad annum 1885, exceptis illis annis, quibus Seminarium Clericorum vi gubernii Civilis suppressum erat, quo tempore Romam peregrinatus est ad studia theologica</i></p>	<p><i>Scio fuisse eum Vicarium Neoburgi (Neuenburg) et Gedani (Danzig) ad sanctam Brigittam, tum Professorem Exegeseos in Seminario Clericali dioecetano per annos fere quatuordecim. Hoc Seminario suppresso Romam profectus ad studia sua theologica augenda linguam Syriacam didicit. Postea factus redux Directoris munere in Semi-</i></p>
--	---

adaugenda et etiam Terram Sanctam visitandam. Anno 1885 director nominatus Seminarii Ludimagistrorum Bernensis (Berent). Anno 1897 die 22. Augusti Canonicus Ecclesiae Cathedralis installatus paulo post Seminarii Clericorum restituti regimen ex voluntate Reverendissimi Loci Ordinarii defuncti suscepit. Quamvis ipse non viderim, quam saepe suscepit Sacramenta, mihi tamen persuasum est ex omnibus, quae de eo vidi et audivi, eum esse Sacerdotem devotum et in tota Dioecesi ob mores probos laudatum.

nario ludimagistrorum Bernensi (Berent) functus est per duos fere annos. Anno 1887 ad Canonicatum apud Ecclesiam Cathedralis Culmensis Pelpolini evectus et Seminario denuo aperto uti Regens praefectus est.

Quam saepe sacramenta suscepit nescio quidem ex autopsia, quippe quum uti Director Seminarii puerorum, non obstante officio in Ecclesia Cathedrali, quotidie in Sacello hujus Seminarii Sacrum faciam, sed audivi a testibus fide dignis eum saepius in mense confiteri et quotannis exercitiis spiritualibus interesse solere. Officium vero divinum et sacrosanctum Missae sacrificium saepenumero eum vidi maxima cum reverentia et devotione celebrare.

7. An sciat eum semper Catholice vixisse et in fidei puritate permansisse, et quae sit causa scientiae.

Inter omnes presbyteros bonae voluntatis Dioecesis nostrae constat, eum semper Catholice vixisse et in fidei puritate permansisse.

Catholice semper eum vixisse ac fidei puritatem retinuisse non solum certo scio sed etiam in rebus catholicis publice promovendis et defendendis excelsisse haud ignoro.

8. An sciat eum praeditum esse innocentia vitae, bonisque moribus, et an sit bonae conversationis, et famae, et quae sit causa scientiae.

Non est dubitandum, quin sacerdos laudatus et ab omnibus probatus praeditus sit innocentia vitae bonisque moribus, sana conversatione et fama.

Notum mihi quoque est eum innocentia vitae ac bonis moribus praeditum esse et bona conversatione pollere.

9. An sciat eum esse virum gravem, prudentem, et usu rerum praestantem, et quae sit causa scientiae.

Scio ex experientia et iudicio generali, Promovendum esse virum gravem, prudentem et usu rerum praestantem.

Scio eum esse virum gravem et ut verbitur Breviarii in sanctum Adalbertum, pie severum et graviter mitem, insuper prudentem ac usu rerum praestantem. Haec mihi scientia ex frequente mea cum eo consuetudine est.

10. An sciat eum aliquo gradu in Jure Canonico, vel in sacra Theologia insignitum esse, quibus in locis, quanto tempore, et quo fructu ipsi Theologiae, vel Juri Canonico operam dederit, et an vere ea doctrina polleat, quae in Episcopo requiritur, ad hoc, ut possit alios docere, et quae sit causa scientiae.

In sacra Theologia insignitus est primo gradu Licentiati summa cum laude anno 1869 ac deinde gradu Doctoratus honoris causa ab eadem Academia Monasteriensi anno 1896 ornatus est ex unanimitate Ordinis Theologorum decreto, „quia de Clero Dioecesis erudiendo atque educando, doctrinae praestantia, morum innocentia, regiminis suavitate per quinque lustra optime est meritus”. Diplomata promotionis ad Gradus Theologicos ipse vidi. Quae quum ita sint, constat cum certitudine, Promovendum Episcopum revera ea pollere doctrina, quae in Episcopo requiritur, ut alios cum bono eventu possit docere.

Haud ignoro promovendum nostrum Episcopum scientiis ac litteris tum in Gymnasio tum in Seminario et denique in Universitate Bonensi et Academia Monasteriensi semper praestitisse, ita ut Theologorum Ordo in Academia Monasteriensi ei ob commentationem exegeticam de tribus versibus primis capituli XI Epistolae sancti Pauli ad Hebraeos exhibitam, examinibus summa cum laude superatis et disputatione publica strenue peracta, ex unanimitate decreto Sanctae Theologiae Licentiati gradum die VI Augusti 1869 in eum contulit. Huic primo gradui academico alter et major Doctoris Theologiae die XIV Februarii 1896, quinque lustris feliciter et laudabiliter in erudiendis educandisque clericis peractis, est additus. Ex quibus omnibus satis elucet, eum ea pollere doctrina, quae in Episcopo requiritur, ut alios bono successu possit docere.

11. An sciat eum aliquo munere aliquando functum esse, vel circa curam animarum, aut regimen alterius Ecclesiae se exercuisse, et quomodo in eis se gesserit, tam quoad doctrinam, quam quoad prudentiam, integritatem, et mores, et quae sit causa scientiae.

Munera, quibus Dr Augustinus functus est jam supra commemorata sunt et in omnibus semper prae se ferebat illam doctrinam, prudentiam et integritatem in Episcopo laudandam.

Munera quibus fungebatur jam supra sunt enumerata, in quibus omnibus semper prae se ferebat eam doctrinam, quam docet Sancta Mater Ecclesia.

12. An sciat eum aliquando publicum aliquod scandalum dedisse circa fidem, mores, sive doctrinam, vel aliquo corporis, aut animi vitio, aliove Canonico impedimento teneri, quominus possit ad Ecclesiam Cathedralis promoveri, et quae sit causa scientiae.

<i>Scandalum nullum ac nullo tempore, in quantum mihi notum, dedit neque circa fidem neque circa mores vel doctrinam. Corporis aut animi vitia nulla mihi sunt nota neque alia canonica impedimenta, quibus fieret ut ad Ecclesiam Cathedralē promoveri non posset.</i>	<i>In quantum humana fragilitas scire potest, scio eum nunquam scandalum dedisse, neque circa fidem neque circa mores, sed et nullo corporis aut animi vitio aut canonico impedimento affectus est.</i>
---	---

13. An eum idoneum existimet ad bene regendam Ecclesiam Cathedralē, et praesertim eam, ad quam ipse est promovendus; an dignum, qui ad illam promoveatur, et an ipsius promotionem eidem Ecclesiae utilem, et proficuum futuram esse censeat, et quare ita existimet.

<i>Secundum meam scientiam et conscientiam idoneum eum et dignum existimo ad bene regendam Ecclesiam Cathedralē et praesertim Culmensē, ad quam ipse est promovendus, immo est dignus, qui ad illam promoveatur et adjuvante Deo sperari potest promotionem Ejus eidem Ecclesiae Culmensi utilem fore et proficuum. Hoc existimo, quia per longitudinem annorum, per quos promovendus mecum amicitia et conversatione erat conjunctissimus, satis eum cognovi, ut iudicium hoc ferre mihi sit datum.</i>	<i>Propterea existimo eum ad bene regendam Ecclesiam Cathedralē Culmensē idoneum et dignum esse hancque promotionem ad Episcopatum Culmensē Deo Optimo Maximo adjuvante ad salutem fore animarum tam Germanorum quam Polonorum.</i>
--	---

Podpisy świadków brzmiały: *Robertus Sawicki praepositus et Decanus Diraviensis*, oraz: *Josephus Landsberg, Canonicus*.

Od nowej karty zaczynają się zeznania o katedrze i diecezji chełmińskiej, złożone przez kanonika i wikariusza kapitulnego księdza Klemensa Lüdtkego oraz dziekana i proboszcza w Gdańsku u św. Mikołaja księdza Franciszka Scharmera:

Kanonik Klemens Lüdtkę¹¹	Dziekan Franciszek Scharmer¹²
--	---

1. An testis sciat in qua Provincia sita sit Civitas Pelplinensis, cujus situs, qualitatis, et magnitudinis sit, quod conflatur domibus, et quot Christi fidelibus inhabitetur, cujus dominio in temporalibus subiaceat, et quae sit causa scientiae.

<i>Civitas Pelplinensis sita est in Regni Borussici Provincia quae vocatur „Bo-</i>	<i>Civitas Pelplinensis sita est in provincia Prussiae occidentalis ad flumen</i>
---	---

¹¹ H. Fross, jw., s. 179–180: Lüdtkę Klemens Marcin urodził się 10 XI 1841 r. w Nakielnie powiat Wałcz, jako syn nauczyciela Wincentego Lüdtkę i Rozalii Klawitter, siostry wyżej wspo-

russia Occidentalis”, medium per locum fluente flumine Ferse, quod influit in Vistulam; conflatur 150 circiter domibus et inhabitatur a 2815 Christi fidelibus. Quod ita se habere scio, cum ipse per multos annos Pelplini habitaverim itaque situm conditionesque Domicilii mei et aspectu et actis satis cognoverim.

„Ferse” dictum. Est pagus circa 3000 incolarum fere sine exceptione catholicorum, conflatur 150 domibus, subiacet in temporalibus dominio regni Borussiae. Causa scientiae est commoratio 5 semestrium in seminario clericali Pelplinensi.

2. An sciat in illa Civitate esse Ecclesiam Cathedralis, sub qua invocatione, eujus structurae, et qualitatis, an aliqua reparatione indigeat, et quae sit causa scientiae.

Ecclesia Cathedralis et totius Dioecesis Culmensis principalis ante sexcentos circiter annos sub titulo Beatae Mariae Virginis gloriose in coelum assumptae lateribus coctis ab Ordine Cisterciensium aedificata et deinde translatae Sedi Episcopali Culmensi tradita (die 3. Augusti 1824) nunc quintum iam annum

In civitate Pelplinensi est ecclesia cathedralis sub invocatione Beatae Mariae Virginis, structurae gothicae, per magnae amplitudinis, quae hoc tempore et intra et extra diligentissime reparatur. Valet causa scientiae in quaestione prima allata propriaque ultimi temporis observatio.

mnianego księdza Edwarda Klawittera. W latach 1852–1860 ukończył gimnazjum w Wałcu i po maturze studiował w seminarium duchownym w Pelplinie 1860–1863; potem w Monasterze Westfalskim. W dniu 1 VIII 1865 roku uzyskał licencjat teologii, a 5 VIII 1865 roku został wyświęcony na kapłana. Pracował jako wikariusz katedralny i nauczyciel *Collegium Marianum* w Pelplinie, w latach 1867–1886 był prefektem gimnazjum w Chojnicach, którego profesorów nawrócił ze *starokatolicyzmu*. Doktorat teologii otrzymał 25 XI 1874 roku w Monachium. W latach 1885–1886 przewodniczył komitetowi budowy Zakładu św. Karola Boromeusza w Chojnicach. Biskup Leon Redner mianował go 10 XII 1886 roku wikariuszem generalnym i oficjalem. W dniu 15 II 1887 odbyła się jego instalacja jako kanonika chełmińskiej kapituły katedralnej. Kandydował na biskupa chełmińskiego w latach 1886 i 1898. Podczas wakansu w 1898/1899 roku był wikariuszem kapitulnym. Po śmierci biskupa pomocniczego Jana Trepnaua został dziekanem chełmińskiej kapituły katedralnej i odbył instalację 24 IX 1906 roku. W zarządzie funduszu stypendialnego generalnego wikariatu w latach 1883–1908 udzielił 1396 stypendiów 608 gimnazjastom, w tym 229 teologom. Był członkiem Towarzystwa Naukowego w Toruniu, ogłaszał drukiem artykuły historyczne. Jako wikariusz generalny faworyzował Niemców, a do polskich dążeń narodowych był ustosunkowany niechętnie. Zmarł w Zakładzie św. Karola Boromeusza w Chojnicach 16 III 1909 roku i pochowany został w Pelplinie.

¹² H. Mross, jw., s. 290–291: Seharmer Franciszek Michał urodził się w Człuchowie 4 X 1849 roku jako syn mistrza piekarskiego Michała Seharmera i jego małżonki Justyny Schnas. W latach 1860–1868 ukończył gimnazjum w Chojnicach. Studiował w seminarium duchownym w Pelplinie w latach 1868–1870 i 1873–1874, a także na uniwersytetach w Würzburgu i Monasterze Westfalskim. Świecenia kapłańskie przyjął 11 V 1873 roku w Pelplinie. Był wikariuszem w Gdańsku na Starych Szkotach i u św. Brygidy. Po zakazie duszpasterstwa wydanym na skutek *ustaw majowych* pracował w latach 1874–1881 jako dziennikarz. W dniu 24 IX 1881 roku został proboszczem w Gdańsku na Starych Szkotach, a 20 V 1891 u św. Mikołaja. W latach 1898–1905 był dziekanem. W kościele od 1896 roku z polecenia biskupa L. Rednera były co niedzielę śpiewy i kazania polskie. W dniu 18 XI 1905 odbyła się jego instalacja jako kanonika chełmińskiej kapituły katedralnej. W latach 1909–1917 był wikariuszem generalnym i oficjalem. Należał do Towarzystwa Naukowego Torunskiego. Zmarł 23 VI 1917 i pochowany został na cmentarzu św. Mikołaja w Gdańsku.

subsidiis Gubernii Regii, Episcopi Leonis pie in Domino defuncti, Capituli Culmensis et singulorum Canonice omniumque universae Dioecesis Culmensis fidelium reparatur et Deo adiuvante hoc anno ad novum splendorem revocata novo Episcopo Culmensi muneri instar tradetur. Haec omnia testari valeo, quia ante duodecim annos apud Ecclesiam Cathedralis installatus sum canonicus numerarius et curatio reparationis Ecclesiae Cathedralis singulari modo ad me est delata et denique in duplici meo munere tam canonici quam Vicarii Capitularis meum fuit sumptus pro domus Dei decore et exorare et colligere.

3. An sciat quot Episcopos suffraganeos habeat; et quae sit causa scientiae. **Si vero Ecclesia sit Episcopalis:** An sciat, cui Archiepiscopo sit suffraganea; et quae sit causa scientiae.

Ecclesia Episcopalis Terrae Culmensis cum Sede Episcopali Pelplinensi est suffraganea Archiepiscopo Gnesnensi et Posnaniensi. Huic iuri Metropolitico Ecclesia Culmensis assignata est Bulla circumscriptionis Dioecesium Regni Borussici: „De salute animarum” die 16. Julii 1821.

Ecclesia episcopalis Culmensis Pelplini est suffraganea Archiepiscopo Gnesnensi-Posnaniensi, quod notum mihi est ex schematismo dioecetano.

4. Quot et quales sint in dicta Ecclesia Dignitates, Canonicatus, et alia Beneficia Ecclesiastica, quis sit numerus omnium Presbyterorum, et Clericorum inibi in divinis inservientium, quae sit Dignitas major post Pontificalem, quales sint redditus Dignitatum, Canonicatum, et aliorum Beneficiorum, et an adsit praebenda Theologica, et Poenitentiarum, et quae sit causa scientiae.

In Ecclesia Culmensi sunt duae Dignitates, Praepositi et Decani, octo Canonicatus numerarii, quattuor Canonice honorarii Pelplini non habitantes, quattuor (regulariter sex) Vicarii Ecclesiae Cathedralis atque in tota Dioecesi 261 Ecclesiae parochiales, 83 Ecclesiae filiales, 26 capellae publicae, 392 Pres-

in dicta ecclesia sunt duae dignitates, octo canonicatus. Alia beneficia apud ecclesiam cathedralem non reperiuntur. Numerus presbyterorum inibi in divinis inservientium est 15. Clerici aliorum ordinum hoc tempore non sunt, quia ex quo tempore Reverendissimus Dominus Episcopus Dr Leo Redner de-

<p><i>byteri in Divinis inservientes. Dignitas maior post Pontificalem est Praepositi Capituli. Juxta Bullam „De salute animarum” dotationes sunt in Ecclesia Cathedrali:</i></p> <p><i>a) Dignitates Praepositi et Decami 1200 thalerorum (3600 marcarum) pro utroque.</i></p> <p><i>b) Pro primo Canonico thalerorum mille (3000 marcarum), pro secundo thalerorum nongenti (2700 marcarum), pro quolibet ex reliquis sex thalerorum octingenti (2400 marcarum), pro quolibet ex quattuor Canonicis honorariis thalerorum centum (quae summa postea centum thaleris aucta est).</i></p> <p><i>Praebenda Theologalis non adest neque Poenitentiaria, attamen ex Capituli gremio unus Canonicus Concionator Cathedralis alter Poenitentiarius major ab Ordinario Loci nominantur.</i></p> <p><i>Cause scientiae in his et iis, quae sequuntur, rebus sunt et cognitio mea personalis et acta tam Curiae Episcopalis quam Capituli Culmensis.</i></p>	<p><i>functus est, sacros ordines conferre impossibile erat. Dignitas maior post Pontificalem est praepositura capituli cathedralis. Reditus dignitatum et canonicatum enumerantur in bulla „De salute animarum” de die 16 mensis Julii 1821. Praebendae Theologalis et Paenitentiarum non existunt. Attamen munere Paenitentiarum majoris fungitur aliquis canonicorum. Quarum rerum notitia maxima ex parte mihi pervenit ex schematismo dioecetano.</i></p>
--	--

5. An in ea cura animarum exercentur, per quem, an sit in ea fons Baptismalis, et quae sit causa scientiae.

<p><i>In Ecclesia Cathedrali cura animarum exercetur per Vicarios atque ex parte per Canonicos audiendis fidelium confessionibus et Sacra Communionem ministranda; fons autem Baptismalis in Ecclesia Cathedrali non est.</i></p>	<p><i>In ecclesia cathedrali Pelplinensi exceptis confessionibus audiendis neque exercetur cura animarum neque invenitur fons baptismalis. Qua de re propria observatione certior factus sum.</i></p>
---	---

6. An habeat Sacrarium sufficienter instructum sacra suppellectili, caeterisque rebus ad divinum cultum, et etiam ad Pontificalia exercenda, necessariis, chorum, organum, campanile cum campanis, et coemeterium, et quae sit causa scientiae.

<p><i>Sacrarium Ecclesiae Cathedralis sufficienter instructum est sacra suppellectili ceterisque rebus ad divinum cultum et etiam ad Pontificalia necessariis et Ecclesia habet chorum, duo organa,</i></p>	<p><i>Habet Sacrarium sufficienter instructum sacra suppellectili ceterisque rebus ad divinum cultum et etiam ad Pontificalia exercenda necessariis, a Reverendissimo Domino Episcopo Doctore</i></p>
---	---

<p><i>unum magnum alterum maximum, campanile cum campanis, non tamen coemeterium. Exceptis enim Episcopis et Canonicis, qui in Ecclesia ipsa sepe-liuntur, nemo in hac Ecclesia habet ius sepulturae.</i></p>	<p><i>Leone Redner frequenter usitatis. Habet chorum, duo organa, campanile cum 4 campanis. Coemeterio opus non est, quia episcopi et canonici in catacombis ipsius ecclesiae cathedralis sepe-liuntur, ceteri in coemeterio prope ecclesiam parochialem. Causa scientiae allata est in quaestione praecedenti.</i></p>
---	---

7. An sint in ea corpora, vel alicuae insignes Reliquiae Sanctorum, quomodo asserventur, et quae sit causa scientiae.

<p><i>In Ecclesia Cathedrali multae quidem sunt Reliquiae Sanctorum, imprimis eae, quae in altaris maximi Reliquiariis decenter ornatis asservantur, non tamen adsunt corpora vel alicuae insignes Sanctorum Reliquiae singulari modo expositae vel exponendae.</i></p>	<p><i>Sunt in ea reliquiae sanctorum quamvis non insignes, asservantur in altaribus, praesertim in altari majore et sanctae crucis. Valet causa scientiae quaestionis praecedentis.</i></p>
---	---

8. An habeat domum pro Episcopi habitatione, ubi, et qualem, quantum distet ab Ecclesia, et an reparatione indigeat, et quae sit causa scientiae.

<p><i>Domus Episcopi ante quinquaginta circiter annos aedificata et bene conservata ab Ecclesia Cathedrali ad quadringentos passus distat.</i></p>	<p><i>Habet civitas Peplinensis domum pro Episcopi habitatione sufficientis magnitudinis, ab ecclesia cathedrali circiter 500 pedes distantem. Est bonae qualitatis neque indiget reparatione. Valet causa scientiae quaestionum praecedentium.</i></p>
--	---

9. An sciat verum valorem reddituum mensae Episcopalis ad quam summam annuatim ascendat, in quibus consistant, an sint aliqua pensione onerati, ad cujus, vel quorum favorem dicta pensio sit reservata et quae sit causa scientiae.

<p><i>Valor reddituum mensae Episcopalis secundum Bullam „De salute animarum” efficit octo milia thalerorum, sed una pars huius summae continetur redditibus duorum praediorum rusticorum ad mensae Episcopalis dotationem quoque pertinentium. Praedium unum oneratum est pensione 1050 marcarum ad Seminarii Clericalis favorem reservata.</i></p>	<p><i>De valore reddituum mensae episcopalis cognovi ex bulla „De salute animarum”. An pensionibus onerati sint, nescio.</i></p>
--	--

10. Quot existant in illa Civitate Ecclesiae Parochiales, et an unaquaeque habeat fontem Baptismalem, quot item in illa existant Collegiatae, quot Monasteria virorum, et mulierum, quot Confraternitates, et Hospitalia, et an sit Mons Pietatis, et quae sit causa scientiae.

In Civitate Pelplinensi est una Ecclesia Parochialis, quae habet fontem Baptismalem. Collegiatae vero et Monasteria virorum et Montes Pietatis neque Pelplini neque universim in Dioecesi Culmensi existunt. Pelplini est una Domus Virginum Sororum Caritatis Sancti Vincentii a Paulo, una Confraternitas sub invocatione Sanctorum Angelorum Custodum unum Hospitale. In tota vero Dioecesi inveniuntur 6 domus Congregationis Virginum Sororum Caritatis Sancti Vincentii a Paulo cum 73 Sororibus, 2 domus Sancti Caroli Borromaei cum 30 Sororibus, 10 domus Sanctae Elisabeth cum 66 Sororibus, una domus Sancti Francisci cum 10 Sororibus. Hospitalia in Dioecesi Culmensi numerantur 87 et Confraternitates diversi nominis et generis circiter 420.

In civitate Pelplinensi praeter unam ecclesiam parochialem, quae habet fontem baptismalem, neque collegiatae existunt neque monasteria virorum. At invenitur ibi unum monasterium mulierum vel potius nosocomium congregationis Virginum sororum Charitatis sancti Vincentii a Paulo. Item una est confraternitas et unum hospitale. Mons pietatis, qui dicitur, non existit. Causas scientiae iam attuli in quaestionibus praecedentibus.

11. Quantum sit ampla Dioecesis, quot et quae loca complectatur, et quae sit causa scientiae.

Dioecesis Culmensis cum Sede Episcopali Pelplinensi est distinguenda a valde minore vetere Dioecesi Culmensi anno 1243 cum aliis tribus terrae Prussicae Dioecesibus erecta et inter flumina Vistulam, Ossam, Drewenziam sita. Dioecesis Culmensis nostrae aetatis complectitur, ut supra iam commemoratum est, 261 Ecclesias Parochiales cum amplitudine totali 470 milium passuum quadratorum et 707.119 animabus Christi fidelium.

In dioecesi Culmensi enumerantur 707.119 animarum, quarum cura in 261 parochiis exercetur, cujus rei notitiam accepi ex schematismo dioecetano.

12. An in ea erectum sit Seminarium; quot in eo pueri alantur, et quae sit causa scientiae.

<p><i>In Seminario Clericorum Pelplini existente aluntur 113 Studiosi Sacrosanctae Theologiae, qui in Gymnasiis publicis studia et examina iam superaverunt. In Seminario parvo puerorum (Collegio Mariano) educantur circa 250 discipuli.</i></p>	<p><i>Erectum est in ea seminario clericorum, in quo 113 alumni ad sacros ordines suscipiendos aluntur. Valet causa scientiae in quaestione praecedenti allata.</i></p>
--	---

13. An ipsa Ecclesia vacet, quomodo, a quo tempore citra, et quae sit causa scientiae.

<p><i>Ecclesia Culmensis vacat inde a Kalendis Aprilibus anni 1898 post obitum Reverendissimi Episcopi Dr. Leonis Redner, qui me Vicario eius per duodecim annos Generali praesente piam animam exspiravit et ut in luce Sanctorum perpetua requiescat successore dato in Sede Episcopali et dignissimo et maxime idoneo flagito atque oro.</i></p>	<p><i>Sedes episcopalis ecclesiae Culmensis vacat per obitum Reverendissimi Domini Doctoris Leonis Redner calendis Aprilibus praeteriti anni pie defuncti, cujus sepulturae ipsemet interfui.</i></p>
---	---

Zeznania podpisali, każdy swoje: *Clemens Lüdtke Canonicus et Vicarius Capituli Culmensis*, oraz *Franciscus Scharmer, decanus et parochus ad sanctum Nicolaum*. Sekretarzem był ks. Franciszek Liedtke.

Biskup Warmiński Andrzej Thiel w dniu 15 II 1899 przesłał arcybiskupowi nuncjuszowi Benedyktowi Lorenzelliemu: dwa egzemplarze procesu o zaletach biskupa elekta chełmińskiego dr. Augustyna Rosentretera i o stanie Kościoła chełmińskiego, wraz z przysłanym na wzór procesem z 1878 roku, który przy wykonaniu zlecenia był bardzo pożyteczny.

Nuncjusz podziękował 18 II 1899 roku, donosząc, że bez zwłoki jeden egzemplarz przesłał do Rzymu i ma nadzieję, że osierocenie diecezji chełmińskiej niedługo się skończy. Pismo wpłynęło do Fromborka 20 II 1899 roku i biskup warmiński Andrzej zadysponował złożenie jego do akt.

W tydzień później, 27 II 1899 roku, papież Leon XIII zatwierdził wybór, a 9 VII 1899 roku Biskup Warmiński dr Andrzej Thiel wyświęcił ks. dr. Augustyna Rosentretera na Biskupa Chełmińskiego w katedrze w Pelplinie.

PROCESSUS INFORMATIVI EPISCOPORUM CULMENSIIUM
LEONIS REDNER (1886–1898) ET AUGUSTINI ROSENTRETER (1899–1926)

SUMMARIUM

Episcopus Varmiensis Dr Andreas Thiel (1885–1908) de mandato Nuntiature Apostolicae Monacensis tres processus informativos instruxit: Archiepiscopi Gnesnensis et Posnaniensis Iulii Dinder (1886–1890), de quo conferatur liber in memoriam RD Professoris Mariani Banaszak Posnaniae edendus, necnon duorum Episcoporum Culmensium: Leonis Redner et Augustini Rosentreter.

In processu Leonis Redner anno 1886, de mandato Nuntii Apostolici Angeli di Pietro instructo, testes erant canonici Culmenses Ioannes Trepnau (1835–1906) et Eduardus Klawitter (1826–1897), notarius erat Franciscus Liedtke (1855–1906), secretarius Episcopi Varmiensis.

In processu Augustini Rosentreter anno 1899, de mandato Nuntii Apostolici Benedicti Lorenzeli instructo, testes *de persona electi* erant praepositus et decanus Dirsaviensis Robertus Sawicki (1841–1925) et canonicus Culmensis Iosephus Landsberg (1840–1905). Testes *de Ecclesia et Dioecesi* erant canonicus Culmensis Clemens Lüdtke (1841–1909) necnon decanus et parochus Sancti Nicolai Gedanensis Franciscus Scharmer (1849–1927). Notarius erat iterum Franciscus Liedtke.

Integra responsa interrogatoriis originali lingua Latina reproducuntur.